

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

HUMANITARIUM

ТОМ 41

ВИПУСК 1

ПСИХОЛОГІЯ

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ - 2018

УДК 159.9(082)
Н 91

Humanitarium. - Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) ; Ніжин (Чернігів. обл.) : Лисенко М. М., 2018. - Том. 41, Вип. 1 : Психологія. - 185 с.

Збірник наукових праць засновано у 2000 році.

До 2017 року виходив під назвою «Гуманітарний вісник ДНУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : збірник наукових праць».

Засновник:

ДНУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Свідцтво про державну реєстрацію КВ №22958-12858ПП від 17.07.2017 року.

Збірник затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
як фахове видання з психологічних наук від 28.12.2017 №1714.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

КОЦУР В. П., доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України (Україна).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БРИЧ Г., PhD в галузі психології, професор (Польща);

БУЛАХ І. С., доктор психологічних наук, професор (Україна);

ВАСИЛЬКЕВИЧ Я. З., кандидат психологічних наук, доцент (відповідальний секретар, Україна);

КАЛМИКОВА Л. О., доктор психологічних наук, професор (Україна);

КІКІНЕЖДІ О. М., доктор психологічних наук, професор (Україна);

КОРНІЯКА О. М., доктор психологічних наук, професор (Україна);

КУЗЬМЕНКО В. У., доктор психологічних наук, професор (Україна);

МАНОХА І. П., доктор психологічних наук, професор (Україна);

МІРСКИ А., Dr., PhD в галузі психології (Польща);

РИК С. М., кандидат філософських наук, доцент (заступник головного редактора, Україна);

ТАТЕНКО В. О., доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України (Україна);

ТКАЧУК Т. А., доктор психологічних наук, професор (Україна);

УРБАНОВСКА Є., PhD в галузі психології, доцент (Словаччина).

Рекомендовано вченою радою ДНУЗ Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (протокол № 2 від 8 жовтня 2018 р.)

ISSN 2308-5126 (Друковане видання)

ISSN 2518-1114 (Електронне видання)

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДПУ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ, 2018.

THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION
«PEREIASLAV-KHMELNYTSKYIHRYHORII SKOVORODA
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY»

HUMANITARIUM

VOLUME 41

ISSUE 1

PSYCHOLOGY

PEREIASLAV-KHMELNYTSKYI - 2018

UDK 159.9(082)
H 91

Humanitarium. - Pereiaslav-Khmelnytsky (Kyiv reg.) ; Nizhyn (Chernihiv reg.) : Lysenko M. M., 2018. - Vol. 40, Iss. 1 : Psychology. - 185 p.

Collection of scientific works was founded in 2000.

Until 2017 it published as «The Journal of Humanities of the SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» : collection of scientific works».

Founders:

SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

State registration certificate KB №22958-12858IIP from July 17, 2017.

The collection was approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine as professional edition in psychology sciences from December 28, 2017 .№1714.

CHIEF EDITOR:

KOTSUR V. P., Doctor of History, Professor, Member of the NAPS of Ukraine (Ukraine).

EDITORIAL BOARD:

BRYCZ H., PhD in Psychology, Professor (Poland);

BULAKH I. S., Doctor of Psychology, Professor (Ukraine);

VASYLKEVYCH Y. Z., PhD in Psychology, Associate Professor (Executive Secretary, Ukraine);

KALMYKOVA L. O., Doctor of Psychology, Professor (Ukraine);

KIKINEZHDI O. M., Doctor of Psychology, Professor (Ukraine);

KORNIYAKA O. M., Doctor of Psychology, Professor (Ukraine);

KUZMENKO V. U., Doctor of Psychology, Professor (Ukraine);

MANOHA I. P., Doctor of Psychology, Professor (Ukraine);

MIRSKI A., Dr., PhD in Psychology (Poland);

RYK S. M., PhD, Associate Professor (Deputy Editor, Ukraine);

TATENKO V. A., Doctor of Psychology, Professor, Associate Member of the NAPS of Ukraine (Ukraine);

TKACHUK T. A., Doctor of Psychology, Professor (Ukraine);

URBANOVSKA E., PhD in Psychology, Associate Professor (Slovakia).

Recommended by the Academic Council of the SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (proceedings № 2 from October 8, 2018)

ISSN 2308-5126 (Print)
ISSN 2518-1114 (Online)

PEREIASLAV-KHMELNYTSKYI
HRYHORII SKOVORODA SPU, 2018.

ЗМІСТ

<i>Бевз Г.</i> Особистісні, соціальні та суспільні ресурси урегулювання соціальних конфліктів: міждисциплінарний підхід	7
<i>Бистров А.</i> Дослідження домінування типів віктимної поведінки в підлітків загальноосвітніх і спеціальних шкіл	17
<i>Василькевич Я.</i> Особливості розвитку креативності особистості в умовах інтернатних закладів	27
<i>Видолоб Н.</i> Особливості впливу тілесно-орієнтованих практик на психічний стан індивіда через тіло	35
<i>Войтенко О.</i> Корекція тривожності дорослої особистості засобами тілесно орієнтованої психотерапії	43
<i>Герасіна С.</i> Особливості прояву посттравматичних стресових розладів в учасників АТО	51
<i>Гречуха І.</i> Психосоціальні чинники розвитку літературно обдарованої особистості	64
<i>Гуріна З.</i> Становлення життєвої компетентності як основа особистісного розвитку дитини дошкільного віку	74
<i>Дереча А.</i> Сімейне середовище як зовнішній чинник розвитку креативності	81
<i>Зозуля І.</i> Гендерні відмінності в структурі креативності дітей дошкільного віку	89
<i>Кізь О.</i> Локалізація суб'єктивного контролю та особливості ставлення до себе депривованого юнацтва	99
<i>Кікінежді О., Кім В.</i> Гендерна ідентичність як суб'єктна та соціально-психологічна реальність у період дорослості	107
<i>Костюк Д.</i> Стан сформованості психологічного здоров'я студентів під час навчання у закладах вищої освіти	115
<i>Молотокас А.</i> Особливості тривожних та депресивних розладів у жінок під час вагітності	122
<i>Руденко О.</i> Теоретичні аспекти проблеми психологічного благополуччя сучасних учителів	128
<i>Федоренко О.</i> Соціально-психологічні механізми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду	135
<i>Чижем Д.</i> Роль «Я-концепції» у побудові життєвої перспективи в юнацькому віці	143
<i>Шатило Ю.</i> Теоретико-методологічний аналіз проблеми розвитку професійних комунікативних умінь у майбутніх соціальних працівників	153
<i>Широкоградюк Л.</i> Емоції як спонукальний компонент лихослівного слововживання	160
<i>Ясенчук Ю.</i> Психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції: механізм забезпечення	168
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	179
ДО ВІДОМА АВТОРІВ	183

CONTENTS

<i>Bevz H.</i> Personal, social and public resources for social conflict settlement: interdisciplinary approach	7
<i>Bystrov A.</i> Overview of prevailing types of victimal behavior among adolescents in secondary and special schools	17
<i>Vasylkevych Yu.</i> Peculiarities of development of creativity of personality in the conditions of boarding schools	27
<i>Vydolob N.</i> Features of the influence of body-oriented practices on the mental state of the personality	35
<i>Voitenko O.</i> Correction of citizenship of population by types of healthy oriented therapy	43
<i>Herasina S.</i> Features of the manifestation of posttraumatic stress disorders of participants	51
<i>Hrechuha I.</i> Psychosocial factors of development of a literary gifted personality	64
<i>Hurina Z.</i> Formation of the life competence as the basis for personalized development of a primary school child	74
<i>Derecha A.</i> The family environment as an external factor of development of creativity	81
<i>Zozulia I.</i> Gender differences in the creativity structure of children of preschool age	89
<i>Kiz O.</i> Localization of subjective control and features of self-attitude of deprived youth	99
<i>Kikinezhdi O., Kit V.</i> Gender identification as a subjective, social and psychological reality in the period of adulthood	107
<i>Kostiuk D.</i> State of formation of psychological health of students during training in establishments of higher education	115
<i>Molotokas A.</i> Features of anxiety and depressive disorders in woman during pregnancy	122
<i>Rudenko O.</i> Theoretical aspects of the problem of psychological well-being of modern teachers	128
<i>Fedorenko O.</i> Socio-psychological mechanisms of adaptation and integration of internally transmitted persons in the community	135
<i>Chyzhma D.</i> The role of «I-concept» in a construction of life perspectives in the juvenile age	143
<i>Shatylo Yu.</i> Theoretical and methodological analysis of problems of development of professional communicative lessons in future social workers	153
<i>Shyrokoradiuk L.</i> Emotions as a structural component of using rough language	160
<i>Yasenchuk Yu.</i> Psychological rehabilitation of participants of anti-terrorist operation: mechanism of supply	168
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	179
INFORMATION FOR AUTHORS	184

**ОСОБИСТІСНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА СУСПІЛЬНІ РЕСУРСИ
УРЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД**

Ризик конфліктної взаємодії продовжує активізувати запити щодо вивчення проявів конфліктів та пошуку засобів їхнього мирного урегулювання. Предметом дослідження виступила категорія «ресурсу», природа якого характеризується двонаправленістю (як бажаний предмет конфліктної взаємодії і як засіб посилення здатностей людини). З психологічної позиції ресурсний підхід застосовується для вивчення адаптаційних процесів людини, станів її здоров'я та стратегій подолання. У конфлікті перш за все актуалізуються особистісні ресурси. Актуалізація соціального та суспільного рівнів носить вторинний характер і передбачає певний рівень практичних навичок щодо їх використання задля врегулювання конфліктної ситуації. У контексті психології конфлікту ресурсна концепція виявилася недостатньо представлена: вона може бути розширена засобом включення міждисциплінарних знань, зокрема економічної теорії ресурсу та її застосування у сфері стратегічного менеджменту. Дослідження підкреслює, що міждисциплінарність знань у сфері конфліктів є перспективним, особливо щодо прояснення їхніх ефектів при перетині задіяних у них суміжних площин.

Ключові слова: ресурси особистісні, соціальні та суспільні, конфлікт, міждисциплінарний підхід, ресурсний підхід.

The risk of conflict interaction proceeds to invoke requests of studying conflict manifestations and the search for means for its peaceful settlement. The research subject was the category of «resource», which nature is characterized by bi-directionality: on the one hand, the category of «resource» is thought of as the subject matter of conflict interaction due to its scarcity, and on the other hand, it is as a means to enhance the human ability to handle difficult (incl. conflict) straits. The research objective was to refine a concept of the resource under the terms of interdisciplinary knowledge and its role in conflict arrangement practices. The research was conducted on the basis of theoretical analysis and methods of qualitative research (unstructured interview, questionnaire). The article argues that, the resource approach occurred relative to human adaptation processes, coping strategies and health conditions under the study of psychological phenomena. The personal resource potential of human vital activity primarily emerges full blown in the conflict. Instead, the actualization of the following levels (social and public) is of secondary importance and involves a certain level of practical skills in its using to resolve a conflict situation. The resource concept turned to be inadequately presented within the framework of conflict psychology and it could be expanded through the implication of interdisciplinary knowledge, in particular, the economics of resources and its application in the field of strategic management. This will be especially significant for organizational psychology in the context of the issues of the competitive ability development. The use of resources in a situation of interpersonal conflict is proven limited by self-preservation processes. The ability to cooperate different resources in a conflict situation is related to the practice of training relevant skills, which source point could be important people and first-hand experience. The conducted pilot study indicates the significance of applying the interdisciplinary approach as well as emphasizes the urgency of harmonizing the terminological tools in order to increase the effectiveness of creating interdisciplinary relations. Interdisciplinary research in the conflict sphere is a promising direction for clarifying its effects under the intersection of the involved adjacent planes.

Keywords: resources: personal, social and public, conflict, interdisciplinary approach, resource approach.

Psychology

Постановка проблеми. Соціальні конфлікти хоча й виступають досить широко вивченою в науці темою, однак їхній вплив на життя людини залишається, як і раніше, актуальним з причини ризиків руйнації ними звиклих устоїв життя (індивідуального, сімейного та суспільного) та добробуту. Прикладом того можуть послугувати процеси ескалації конфліктних сутичок аж до рівня переділу території країн, від чого, наразі, потерпає Україна. У публічних дебатах висувається багато припущень, що предметом розгортання конфліктної взаємодії є показник володіння ресурсами. З іншого боку, саме наявність ресурсів і виступає тим чинником, який може суттєво обмежити ескалацію конфлікту та послугувати його врегулюванню. Така двонаправленість категорії «ресурсу» і зумовила наш інтерес до уточнення цієї дефініції та її ролі в розбудові людських стосунків у напрямку їх збалансування та врегулювання вжитті людини і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом теорія конфлікту склалася впродовж XIX-XX століття із низки змінюючих один одного підходів, що, наразі, надають нам досить об'ємну картину розуміння його природи. Спільним у тлумаченні конфлікту класики цієї теорії (К. Боулдінг, Р. Даренфорд, Г. Зіммель, Л. Козер) визнають його розуміння як продукту життя суспільства, що сигналізує про певний його стан, який порушує звичний уклад життя людей та активізує процеси ініціювання перегляду норм і правил життя [Глазл, 2002]. Конфлікт може нести як користь, так і збитки суспільству аж до його руйнації. Детермінуючими чинниками розгортання конфлікту науковцями визнаються соціальна нерівність (соціальна стратифікація як наслідок), наявність спільного у володінні та розподілу, обмеження доступу до ресурсів, суб'єктивність оцінки та нетерпимість до проявів відмінностей [Мацієвський, 2004]. Названі детермінанти детально розглядаються в контексті переважно соціологічних теорій, як-то: теорії відносної депривації (С. Стоуффер, Т. Гарр), структурної напруженості (Н. Смелзер), мобілізації ресурсів / засобів, що стосується як індустріального, так і постіндустріального суспільства (Ч. Тілі, А. Турен) тощо [Ключник, 2017]. Так на думку Ч. Тілі, суспільні рухи (бунти, протести) виникають як засоби мобілізації ресурсів групи тоді, коли в людей немає інституціалізованих можливостей бути почутими, або коли їхні інтереси відверто ігноруються органами влади [Tilly, 2004]. Базовою ознакою конфлікту є те, що предметна сфера переживається із взаємодією у сфері стосунків. Конфлікт саме і виникає у сфері стосунків, які розбудовуються у спільній взаємодії навколо предмету, яким найчастіше тлумачиться як дефіцитний ресурс, на володіння яким заявляють сторони конфлікту [Мацієвський, 2004; Глазл, 2002].

Поняття ресурсу в контексті психологічних знань тлумачиться через категорію сили та потенціалу, дефіцит яких зумовлює пониження можливостей людини та суспільства. Вивчення ресурсів у сфері

психологічних знань здійснюється згідно завдань певної прикладної сфери, як-то: процесів саморегуляції та регуляції поведінки (К. Муздибаєв), адаптації (М. Корольчук, А. Маклаков) та резильєнтності (С. Вагіштендаль, С. Лушар), подолання стресу (В. Бодров, Н. Водопянова, Р. Лазарус), стресостійкості та життєстійкості (Л. Александрова, С. Мадді) [Александров, 2004; Лушар, 2006; Бодров, 2006]. Саме через ці категорії поняття ресурсу інтегрується в теорію конфлікту як психологічний аспект його процесу. При цьому аналіз джерел підтвердив недостатню представленість у теорії конфлікту надбань міждисциплінарних знань щодо такого поняття, як «ресурс», та обмежене його трактування в континуумі наукових знань лише певної сфери. Поняття ресурсу (його дефіциту), що застосовується при поясненні детермінації конфлікту, на нашу думку, слід переглянути як на предмет його ролі в конфлікті, так і щодо місця його динамічної активізації.

Таким чином, у цій статті ми прагнули прояснити поняття ресурсу у сфері міждисциплінарних знань, його місця і ймовірного вкладу в процес формування та урегулювання соціальних конфліктів. Вирішення поставленої **мети** слугували наступні завдання: 1) здійснити міждисциплінарний аналіз теоретичних джерел щодо поняття «ресурс» та його ролі у процесі врегулювання соціального конфлікту; 2) провести пілотажне дослідження на предмет використання різних типів ресурсів у випадках конфліктної взаємодії.

Методами дослідження виступали: теоретичний аналіз наукових джерел щодо дефініції ресурсу та методи якісного аналізу: неструктуроване інтерв'ю щодо конфліктних випадків у життєвих ситуаціях дорослих, анкети на виявлення їхньої системи ресурсів (особистісних, соціальних та суспільних).

Виклад основного матеріалу. Спершу слід дати визначення ресурсу, що тлумачиться як засіб існування, задоволення певних потребі можливостей людини та суспільства. Зародившись у сфері економіки, поняття ресурсу було перенесене у сферу невиробничих відносин, що розширило його тлумачення через такі категорії, як: людські ресурси, соціальні, суспільні, особистісні, адаптаційні, інтелектуальні, емоційно-вольові тощо [Сергиєнко, 2009]. Завдяки працям К. Вернерфельта, Р. Румельта, Дж. Барні, Д. Тіс ресурсна теорія вже віднайшла своє застосування у стратегічному менеджменті, наразі, все більше транслюється у сферу соціальних та поведінкових наук [Калюжна, 2014; Баб'як, 2016]. Слід відмітити, що міждисциплінарний характер знань надає нам можливість транслювати знання однієї сфери в іншу. Натомість перенесення знань вимагає його вивчення спершу у сфері первинного його застосування, у нашому випадку - в економіці.

Тож у рамках економічних знань Д. Барні визначає ресурси як активи (організаційні процеси, атрибути, інформація, знання), що підконтрольні виробництву та використовуються для підвищення ефективності

Psychology

виробництва [Сучасні концепції..., 2007]. У системі виробництва визначаються 4 групи ресурсів (природні, матеріальні, фінансові та трудові). У економіці категорія ресурсів має наступні ознаки: стабільності, нерівномірності та дефіцитності, відмінності та унікальності, вартості, складності імітації та заміни. Ресурсною теорією визнається, що володіння ресурсами приносить рентну вигоду, а їхня перевага через унікальність і достатню комбінаторність посилює конкурентну спроможність організації. У контексті ресурсної теорії виступають важливими два поняття: «активи» (те, що використовується та є наявним) і «здатності» як невидимі, пов'язані із безпосереднім процесом виконання, діяльності. З часом, у роботах Д. Тіса саме нематеріальні ресурси (тобто здатності) були визнані найважливішими змінними при визначенні конкурентної спроможності виробництва [Сучасні концепції..., 2007]. Слід відмітити, що конкурентна спроможність виробництва досягається не через знищення конкурента, а на основі якості та унікальності власних ресурсів як активів і здатностей щодо комбінаторного їх застосування, накопичення знань і способів діяльності, які засобом кодифікації транслуються в організаційних структурах, де й набувають переваг засобом досягнення певних якісних характеристик, що й обумовлюють неможливість їх відтворення в іншому контексті. Учені та практики зазначають, що однією із причин, унаслідок чого ресурси важко відтворити, є їхня соціальна складність. Типовими прикладами соціально складних ресурсів можуть виступати особисті стосунки в організації, її репутація серед стейкхолдерів, що практично неможливо скопіювати та відтворити [Сучасні концепції..., 2007]. Здатності роблять організацію специфічним соціальним комплексом: вони існують у колективній пам'яті персоналу організації та розвиваються під час їх постійного повторення у процесі використання; вони є складним поєднанням індивідуальних навиків, ресурсів і акумульованих знань, які забезпечують координацію у використанні наявних ресурсів, набуваючи тим самим динамічних характеристик [Сучасні концепції..., 2007]. На думку Дж. Барні, динамічні характеристики «здатностей» забезпечують управління трьома видами процесів організації - інтеграції, реконфігурації та навчання. Метою інтеграційних процесів є забезпечення раціональної й ефективної координації ресурсів. Д. Тіс наголошував, що здатність до контролю над реконфігураційними процесами проявляється в усвідомленні потреби перегляду структури активів фірми зі здійсненням необхідної внутрішньої та зовнішньої їх трансформації; створенні та передачі знань, набутті необхідних для ринкових пропозицій компетенцій тощо. Учені зазначають, що людський потенціал організації формується саме через здатність організації до навчання в напрямку узгодження у стратегічному управлінні цілей та дій щодо їх досягнення, а також визнання цінностей нової зовнішньої інформації, її асиміляції та використання з комерційною метою [Сучасні концепції..., 2007].

Повертаючись у сферу психології конфлікту, хочемо відмітити багатовимірність цього процесу, що, як правило, розгортається у площинах, які перетинаються. Кожна із цих площин має свої унікальні ресурси та специфіку їх використання. Це відображається в теорії ігор (Дж. Нейман, О. Моргенштерн) та трактуванні конфлікту як «зіткнення світів» [Ясна, 2016]. Тут також є важливою концепція Д. Брюля тримірності образу людини як біологічної, психічної та духовної істоти, що у концепції Б. Франкла називається як три онтологічні виміри людини, а у вченні Б. Ананьєва презентується через категорії індивіда, особистості, суб'єкта та індивідуальності [Франкл, 1990]. Перший рівень (біологічний) оцінює людину як продукт та споживача природи, де відсутні соціальні пріоритети; другий рівень (психічний) стосується опанування людиною сфери соціального життя, як окремого її суб'єкта, а третій рівень (духовний) вказує на пошук себе, розуміння власної самості та духовних начал життя. Ці рівні також вказують на процеси соціалізації та індивідуалізації людини [Титаренко, 2013: с. 57-60], набуття різних здатностей та духовного становлення [Савчин, 2016]. У цьому контексті Р. Штайнер наголошував на важливості макросоціальних відносин у суспільній структурі. Погоджуючись із його думкою, зауважимо, що в розбудові суспільства має бути враховано взаємообмін усіх трьох сфер/рівнів розгортання життя людини, де духовне зростання має забезпечуватися наданням свобод на духовно-культурному рівні суспільної організації життя людини; соціальний рівень функціонування людини має здійснюватися на основі правових засад її рівності; а різні форми просоціальної взаємодії (згідно автору - братство), що орієнтовані на підтримку соціальної природи людини, має відповідати її біологічній природі [Глазл, 2002: с. 29-35]. Водночас, у розбудові організації (як будь-якої системи) кожний рівень має опиратися на свій автентично-функціональний, системо-утворюючий спосіб. При їх перемішуванні, як наголошує А. Басс, буде формуватися ризик накопичення конфліктогенного потенціалу з його локалізацією на певному рівні функціонування [Глазл, 2002: с. 35].

Аналіз літературних джерел показав, що в психології ресурсний підхід закріпився за сферами, які досліджують питання успішності психофізіологічної та соціальної адаптації людини, а також психології її здоров'я. Саме показники ресурсності визнаються такими, що слугують забезпеченню цих процесів. У сфері психологічних знань (на відміну від ресурсної теорії в економіці та стратегічному менеджменті) ресурсний підхід виступає ніби дотичним, пояснюючи процеси виживання та безпеки людини, відчуття комфорту та самобереження у складних життєвих ситуаціях, а також досягнення значущих цілей та успішності особистості в діяльності, знаходження максимальних можливостей у різних життєвих ситуаціях, водночас явища «нечутливості» до деструктивних впливів. Натомість втрата ресурсів вказує на запуск стресових реакцій

Psychology

(С. Хобфолл), зниження психологічної гнучкості (Л. Завалкевич), пониження ефективності навіть при застосуванні конструктивних копінг-стратегій (О. Рогозяна) [Казібекова, 2017]. Науковцями стверджується, що максимальна ресурсність завжди є результатом системоутворюючого рівня життєвої активності людини, що відповідає духовним цінностям людини, спрямовується мотивуючим сенсом життєтворення (Б. Братусь, В. Шадріков). У цьому контексті Е. Фром називає три ресурси людини, що актуалізуються у складних ситуаціях її життя. Це такі, як: надія (саморозвиток, оптимізм і готовність до зустрічі з майбутнім), раціональна віра (усвідомлення множинності можливостей та усвідомлення власного вибору) і мужність як душевна сила і здатність відстоювати власні вибори [Франкл, 1990]. Можна сказати, що психологічний напрямок більше розкриває рівневі ознаки ресурсів людини (біологічні, психологічні та духовні), системна організація яких інтегрується через категорію потенціалу.

Опираючись на аналіз літературних джерел у різних сферах знань (рекреаційна географія, соціологія, культурознавство, психологія, біологія тощо), ми склали перелік груп ресурсів згідно трьох рівнів життєдіяльності людини: на рівні суспільства, соціальних контактів та індивідуальної особистості (табл. 1).

В одній ситуації ці групи ресурсів можуть виступати предметом конфлікту, де учасники будуть конкурувати за володіння ними, а в іншій - слугувати вирішенню конфліктної ситуації, засобом прояву своїх якісних характеристик (стабільність, унікальність, специфічність, вартість, цінності, нерівномірність і дефіцитність, складність імітації та заміни).

Нами було проведено пілотажне якісне дослідження щодо використання респондентами різних типів ресурсів у їхньому досвіді врегулювання конфліктної ситуації. Дослідження проводилося засобом неструктурованого інтерв'ювання щодо конфліктних випадків у життєвих ситуаціях респондентів. Ситуація, яка розповідалася, мала мати термін давності більше 3-х років. Дослідження проводилося випадковим способом за методикою «Випадковий попутник». Усього було зібрано 30 історій з досвіду респондентів врегулювання власних конфліктних ситуацій. Після опису випадку проводився його аналіз на предмет задіяності різних типів ресурсів при врегулюванні конфліктної ситуації та її вирішенні. Додатково були враховані засобом анкети наступні характеристики респондентів: мережа контактів та карта інтересів і захоплень.

Дослідження показало, що в критичних ситуаціях респонденти більше опираються на особистісний рівень власного функціонування. Переважно було зафіксовано використання засобів захисного характеру, як-то: механізмів психологічного захисту (раціоналізація, витіснення, сублімація тощо), поведінки уникнення та відволікання.

Таблиця 1

Складові ресурсного потенціалу життєдіяльності людини

Суспільні	Соціальні	Особистісні
об'єкти та явища антропогенного походження, що мають ексклюзивний, пізнавальний та рекреаційний потенціал:	система соціальних інститутів, які покликані вирішувати соціальні запити підтримки та захисту населення:	належать самій людині, виступають джерелом її розвитку, персоналізації, та набуття рис унікальності і самодостатності та формують її особистісний потенціал:
<ul style="list-style-type: none"> • предмети матеріальної культури (предмети побуту, знаряддя праці, одяг, національна кухня); 	<ul style="list-style-type: none"> • сімейний, родинний уклад життя; • рівень матеріального статку; 	<ul style="list-style-type: none"> • біогенетичні (спадковість) та фізіологічні (стан здоров'я, фізична витривалість, будова тіла);
<ul style="list-style-type: none"> • елементи духовної культури (твори мистецтва, традиції, вірування); 	<ul style="list-style-type: none"> • розвитково-виховного спрямування: школи, позашкільні заклади, розвивальні 	<ul style="list-style-type: none"> • індивідуально-психологічні (рівень інтелекту, особливості емоційно-вольової сфери);
<ul style="list-style-type: none"> • рекреаційні ресурси(природні ландшафти, архітектурні споруди, історично-подієві); 	<ul style="list-style-type: none"> • соціальна робота, соціальна допомога та соціальний захист; • Громадські організації з питань соціальної допомоги; • церква; 	<ul style="list-style-type: none"> • індивідуально-особистісні (як комплекс духовних властивостей людини, що дає здатність опановувати життя опираючись на власні критерії та уявлення та власні можливості);

Конфлікт залишається сприйматися сутичкою, що несе неприємні емоції та наслідки. Сприймаючи конфлікт як загрозову ситуацію, респонденти були схильні до «консервації» наявного (фіксація позиції іншого, предмету сутички та власних бажань і почуттів, думок) і формування оборонної позиції навколо цього. Ефект «заморожування картинки» робив її непорушною та сталою, обмежуючи здатність людини до комбінаторного використання власного потенціалу як потенційного ресурсу вирішення конфлікту. Однак були оприлюднені й такі історії, де конфлікт не викликав негативних емоцій та не сприймався як загроза. При описі респондентом випадку конфліктної сутички складалося враження гри, де респондент вдавався до різних варіацій поведінки, ніби експериментуючи з іншим учасником конфлікту. Вирішення ситуації було

Psychology

повністю в руках респондента: конфлікт був призупинений при втраті бажання його продовжувати.

Дослідження показало, що, як у ситуації конфлікту, так і під час його опису, збір ресурсів переважно здійснювався на посилення власної позиції, тим самим працюючи на ескалацію конфлікту. У нашому дослідженні було мало випадків, коли здійснювався пошук ресурсу для врегулювання конфліктної ситуації з найменшими збитками для іншої сторони конфлікту. Наше експрес-дослідження підтвердило, що в ситуації конфлікту створюється «коридорне бачення ситуації» в контексті власної позиції. Використання ресурсів, як засобів розширення бачення ситуації, виявилось дуже обмеженим і обумовленим попереднім досвідом людини та набутими патернами поведінки, рівнем довіри та здатностями взаємодіяти з людьми. Пояснюючи успішний/неуспішний вихід із конфліктної ситуації, деякі респонденти казали, що вони, по-перше, пригадували, як їх учили батьки в дитинстві, і застосовували саме ці засоби як власні ресурси; по-друге, опиралися на свій експериментальний досвід і власні спостереження за поведінкою людей. Ці респонденти розцінювали своє дитинство та своїх батьків ресурсом і багатством свого життя, до якого вони звертаються в складних ситуаціях із вдячністю. Оповідючи про минулу конфліктну ситуацію, респонденти вдавалися до роздумів про можливі варіанти його тодішнього вирішення, наголошуючи, що в той момент ці думки не виникали (активізація особистісного ресурсу-когнітивного). Дехто, оповідаючи про конфліктну ситуацію, повністю її повторював без роздумів щодо правильності її вирішення, дехто - весело, з гумором; дехто - з сумом і жалкуванням (особистісний ресурс - емоційний, вольовий). Відсутність емоційного фону та його забарвленість при оповіданні ситуації можна оцінювати ознаками певного рівня довіри та відкритості людини щодо межових допусків власної презентації (особистісний ресурс довіри). Це також вказує, що питання самозбереження виступають вагомими при оповіданні ситуації конфлікту навіть через роки поспіль.

Дослідження показало, що соціальні та суспільні ресурси використовувалися в конфліктній ситуації як вторинні засоби, слугуючи або процесам його відтермінованого врегулювання або компенсації набутих збитків. Серед *соціальних ресурсів* найбільше актуалізувалися звернення до сім'ї та родини, а також до релігії та церкви. Звернення до церкви було зафіксовано як у віруючих, так й у невіруючих людей: вона слугувала тим місцем, де можна підтримати «спокій душі», посилитися в терпінні щодо «несправедливості» світу. Звернення до соціальних ресурсів, інституцій соціальної допомоги, було відмічено як реалізація потреби в посереднику задля врегулювання конфліктної взаємодії. Такими ресурсами респонденти вбачали членів своєї родини, а також друзів і меншою мірою - представників служб соціальної підтримки як медіаторів. У деяких

випадках були зафіксовані звернення до суду з причини порушення прав заявника.

Якісний аналіз показав, що ресурси *суспільного типу* переважно використовувалися для відволікання респондентів від негативних думок та наснаження в напрямку позитивного світосприймання. До використання ресурсів *суспільного типу* вдавалися люди з більш високим рівнем достатку, який дозволяв їм спонтанно прийняти рішення та реалізувати поїздку в містя ресурсного для них наснаження. Також відмічалось звернення до предметів побуту як символів посилення особистісної ресурсності.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Ресурсний підхід у вивченні психологічних явищ виявився таким, що стосується адаптаційних процесів людини, стратегій подолання та станів її здоров'я. У конфлікті перш за все актуалізується особистісний ресурсний потенціал життєдіяльності людини. Натомість актуалізація наступних рівнів носить вторинний характер і передбачає певний рівень знань на предмет їх використання для врегулювання конфліктної ситуації.

У контексті психології конфлікту ресурсна концепція виявилася недостатньо представлена і може бути розширена засобом включення міждисциплінарних знань, зокрема економічної сфери та стратегічного менеджменту. Це особливо буде вагомим для організаційної психології щодо питань формування конкурентної спроможності та ринкової життєздатності.

Використання ресурсів у ситуації міжособистісного конфлікту та оповідання про неї через три і більше років обмежується процесами самозбереження, що фіксує позицію людини і мобілізує ресурси саме на її ствердження як власної. Здатність до конструювання різних ресурсів у ситуації конфлікту виказувався у тих респондентів, які мали практику тренування цих навичок, джерелом якої були значущі люди та власний досвід. Швидкість вибору реакції на ситуації конфлікту вказує на неусвідомлені процеси, корегування яких вимагає переосмислення на основі рефлексії, а також часових затрат, що не завжди є достатнім і доступним у житті дорослого, тим самим виступаючи її дефіцитним ресурсом.

Проведене пілотажне дослідження вказує на вагомість у застосуванні міждисциплінарного підходу, а також підкреслює нагальність узгодження термінологічного інструментарію задля посилення ефективності створення міждисциплінарних зв'язків. Міждисциплінарні дослідження у сфері конфліктів є перспективним напрямком прояснення їхніх ефектів при перетині задіяних у них суміжних площин.

ЛІТЕРАТУРА

- Александрова, 2004* - Александрова Л. А. К концепции жизнестойкости в психологии / Л. А. Александрова // Сибирская психология сегодня: Сб. научн. трудов. Вып. 2 / под ред. М. М. Горбатовой, А. В. Серого, М. С. Яницкого. - Кемерово : Кузбассвуиздат, 2004. - С. 82-90.
- Баб'як, 2016* - Баб'як М. М. Ресурсний підхід у сучасному менеджменті / М. М. Баб'як, Ю. С. Хомош // Економіка і суспільство.- 2016. - № 3. - С. 119-122. [http://www.economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/21.pdf]
- Бодров, 2006* - Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление. - М. : ПЕР СЭ, 2006. - 528 с.
- Глазл, 2002* - Глазл Ф. Конфликт-менеджмент. Настольная книга руководителя и консультанта / пер. с немецкого Б. Деева, Н. Банзелюка. - Калуга : Духовное познание, 2002. - 516 с.
- Казібекова, 2017* - Казібекова В. Ф. Психологічні ресурси особистості: філософсько-психологічний аналіз / В. Ф. Казібекова // Науковий збірник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». - 2017. - Т. 1. - Вип. 2. - С. 120-127. [http://pj.kherson.ua/file/2017/psychology_02/ukr/part_1/23.pdf].
- Калюжна, 2014* - Калюжна Н. Г. Ресурсна концепція трактування потенціалу в економіці: сутність та обмеження у застосуванні / Н. Г. Калюжна // Проблеми економіки. - 2014. - № 2. - С. 108-114. [http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-2_0-pages-108_114.pdf]
- Ключник, 2017* - Ключник Т. Відносна депривація та політичний протест / Т. Ключник // Науково-теоретичний альманах «Грані».- 2017. - Т. 20. - № 1 (141). - С. 62-67. <https://doi.org/10.15421/171710>
- Мацієвський, 2004* -Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів / Ю. Мацієвський // Національний Університет «Острозька Академія». Людина і політика. - 2004. - № 3. [<https://eprints.ua.edu.ua/109/1/teoretychni.pdf>]
- Савчин, 2016* - Савчин М. Здатності особистості : монографія / МирославСавчин. - К. : ВЦ «Академія», 2016. - 288 с.
- Сергиенко, 2009*. - Сергиенко Е. А. Контроль поведения: индивидуальные ресурсы субъектной регуляции [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. - 2009. - № 5 (7). [URL: <http://psystudy.ru>].
- Сучасні концепції... , 2007* - Сучасні концепції менеджменту: Навч. посібник / За ред. Л. І. Федулової. - К. : Центр учбової літератури, 2007. - 536 с.
- Титаренко, 2013* - Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: Навч. посібник. 2-е вид. - К. : Каравела, 2013. - 372 с.
- Франкл, 1990* - Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В.- М. : Прогресс, 1990. - 175 с.
- Ясна, 2016* - Ясна І. (Пост)сучасні соціальні конфлікти: спроби концептуалізації / І. Ясна // Філософська думка. - 2016. - № 4. - С. 104-117.
- Luthar, 2006* - Luthar S. S. Resilience in development: A synthesis of research a cross five decades, [D. Cicchetti and D. J. Cohen (Eds.)], Developmental Psychopathology (2nd ed.): Vol. 3 Risk, Disorder, and Adaptation. - Hoboken, NJ : Wiley and Sons. - 2006. - pp. 739-795.
- Tilly, 2004* - Tilly C. Social Vjvements, 1768-2004 / Charles Tilly. - London : Paradigm Publishers, 2004. - 195 p.

REFERENCES

- Aleksandrova, 2004* - Aleksandrova L. A. K kontseptsyy zhyznestoiikosty v psykhology. / L. A. Aleksandrova // Sybirskaia psykhoholyia sehodnia: Sb. nauchn. trudov. Vyp. 2 / podred. M. M. Horbatovoi, A. V. Seroho, M. S. Yanytskoho. Kemerovo : Kuzbassvuzyzdat, 2004. C. 82-90.
- Babiak, 2016* - Babiak M. M. Resursnyi pidkhid u suchasnomu menedzhmenti / M. M. Bab'iak, Yu. S. Khomosh. // Ekonomika i suspilstvo, 2016. № 3. S. 119-122. [http://www.economyandsociety.in.ua/journal/3_ukr/21.pdf]
- Bodrov, 2006* - Bodrov V. A. Psykholohycheskyi stress: razvytye y preodolene. - M. : PER SE, 2006. - 528 с.

- Hlazi, 2002* - Hlazi F. Konflikt-menedzhment. Nastolnaia knyha rukovodyteliya y konsultanta / per. s nemetskoho B. Deeva, N. Banzeliuka. - Kaluha. Dukhovnoe poznyanie, 2002. - 516 c.
- Kazibekova, 2017* - Kazibekova V. F. Psykholohichni resursy osobystosti: filosofsko-psykholohichniy analiz / V. F. Kazibekova. // Naukovyi zbirnyk Khersonskoho derzhavncho universytetu. Seriya «Psykhohichni nauky» 2017. T.1. Vyp. 2. S. 120-127 [http://pj.kherson.ua/file/2017/psychology_02/ukr/part_1/23.pdf].
- Kaliuzhna, 2014* - Kaliuzhna N. H. Resursna kontsepsiia traktuvannia potentsialu v ekonomitsi: sutnist ta obmezhenia u zastosuvanni / N. H. Kaliuzhna. // Problemy ekonomiky 2014. № 2. S. 108-114 [URL: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-2_0-pages-108_114.pdf].
- Kliuchnyk, 2017* - Kliuchnyk T. Vidnosna deprivatsiia ta politychnyi protest / T. Kliuchnyk. // Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani». - 2017. - T. 20. - №1(141), S. 62-67. <https://doi.org/10.15421/171710>.
- Matsiievskiy, 2004* - Matsiievskiy Yu. Teoretychni aspekty analizu suspilnykh konfliktiv: mnozhynnist kontseptualnykh pidkhodiv / Yu. Matsiievskiy Natsionalnyi Universytet «Ostrozka Akademiia» Liudyna i polityka. №3, 2004 [https://eprints.oa.edu.ua/109/1/teoretychni.pdf].
- Savchyn, 2016* - Savchyn M. Zdatnosti osobystosti : monohrafiia. K. : VTs «Akademiia», 2016. - 288 c.
- Serhyenko, 2009* - Serhyenko E. A. Kontrol povedenya: yndyvydualnye resursy subektnoi rehuliatyvy [Elektronnyi resurs] / E. A. Serhyenko. // Psykholohicheskye yssledovaniya: elektron. nauch. zhurn. 2009. N 5(7). [URL: <http://psystudy.ru>].
- Suchasni, 2007* - Suchasni kontsepsii menedzhmentu : Navch. posibnyk / Zared. L. I. Fedulovoi. - K. : Tsentruchbovoiliteratury, 2007. - 536 c.
- Tytarenko, 2013* - Tytarenko T. M. Suchasna psykholohiia osobystosti : navch. posibnyk. 2-e vyd. - K. : Karavela, 2013. - 372 c.
- Frankl, 1990* - Frankl V. Chelovek v poyskakh smysla. M. : Prohress, 1990. 175 c.
- Yasna, 2016* - Yasna I. (Post)suchasni sotsialni konflikty: sprobny kontseptualizatsii / I. Yasna // Filosofska dumka, 2016, № 4. C. 104-117.

UDC 159.9.019

Anton Bystrov

OVERVIEW OF PREVAILING TYPES OF VICTIMAL BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS IN SECONDARY AND SPECIAL SCHOOLS

The article presents the results of investigating the types of victimal behaviour among adolescents in special and secondary schools. The author reveals the concepts of victimisation and victimal behaviour. The researcher views victimhood as a set of human characteristics, due to a complex of social, psychological and biophysical conditions that contribute to the maladaptive style of person's response, resulting in damage to his/her physical or emotional and mental health. The author draws a parallel between deviant and victimal behaviour. The paper demonstrates significance of this research issue for school psychological services and psychological and pedagogical support teams in connection with the widespread introduction of inclusive education for children with special educational needs, especially intellectual disabilities. The article clearly describes the research methods, i.e.: In order to study the characteristics of victimal behaviour of ways to overcome difficulties, the paper used the method of O. Andronnikova, the emotional state of adolescents was studied using the school anxiety test introduced by Phillips, as well as the Hand Test. The goal of the PDO technique (Lichko's questionnaire, self-assessment forms of aggressive behaviour) was to identify the dependence of the type of victimal behaviour on the pathological personality characteristics. The research highlights the major types of victimal behaviour in adolescents with normotypical development and intellectual disabilities. The author substantiated the choice of adolescence as the most risky age for the manifestation of conflicts, bullying and stressful situations of frustration. The researcher notes the following types of behaviour in adolescents: uncritical, active, aggressive, initiative and passive ones. The paper also presents the gender aspect of the issue. According to the author, the results of the study will form the

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- Бевз Галина** - доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАН України, [ORCID 0000-0003-2487-5429](https://orcid.org/0000-0003-2487-5429), galina.bevz@gmail.com.
- Бевз Галіна** - Doctor of Psychology, Professor, Head of Communication Psychology Lab, Institute for Social and Political Psychology under the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
- Бистров Антон** - консультант-практичний психолог, фахівець з питань інтелектуального розвитку дитини Центру Компетенцій, магістр психології, аспірант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, [ORCID 0000-0003-3014-3355](https://orcid.org/0000-0003-3014-3355), center.competence.eu@gmail.com.
- Bystrov Anton** - Consultant and Practical Psychologist, Expert in Children's Cognitive Development of Centre of Competence, Master of Psychology, Postgraduate Student Dragomanov National Pedagogical University.
- Василькевич Ярослава** - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», [ORCID 0000-0002-5946-3005](https://orcid.org/0000-0002-5946-3005), v.yaroslava@online.ua.
- Vasylykevych Yaroslava** - PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».
- Видолоб Наталія** - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», [ORCID 0000-0003-3564-9179](https://orcid.org/0000-0003-3564-9179), vidolob55@ukr.net.
- Vydolob Natalia** - PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».
- Войтенко Оксана** - аспірантка кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», [ORCID 0000-0001-6299-5734](https://orcid.org/0000-0001-6299-5734), oxyvoyt@gmail.com.
- Voitenko Oksana** - postgraduate student of the Psychology Department of the SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».
- Герасіна Світлана** - кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», sv.herasina@gmail.com.

Psychology

Herasina Svitlana — PhD in Psychology, Associate Professor of psychology SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

Гречуха Ірина - аспірант кафедри психології розвитку та консультування Житомирського державного університету імені Івана Франка, irinagreczucha@gmail.com

Hrechuha Irina - Postgraduate student of the Department of Developmental Psychology and counseling Zhytomyr Ivan Franko State University.

Гуріна Зоя — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Hurina Zoia - PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

Дереча Алла - старший викладач кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», [ORCID 0000-0001-8153-5792](https://orcid.org/0000-0001-8153-5792), alladerecha@ukr.net.

Derecha Alla - Lecturer of the Department of the Department of Psychology SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

Зозуля Ірина - аспірант кафедри психології Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», [ORCID 0000-0002-1614-9964](https://orcid.org/0000-0002-1614-9964), zozulyaira@meta.ua.

Zozulia Iryna - postgraduate student of the Psychology Department of the SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

Кізь Ольга - кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, [ORCID 0000-0001-8541-0914](https://orcid.org/0000-0001-8541-0914), olgakiz55@ukr.net.

Kiz Olha - PhD in Psychology, Associate Professor (Docent) at the Psychology Department, Ternopil Volodymyr Hnatuk National Pedagogical University.

Кікінежді Оксана - доктор психологічних наук, професор, завідувача кафедрою психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, провідний науковий співробітник, директорка науково-дослідного Центру з проблем гендерної освіти та виховання учнівської та студентської молоді НАПН України, [ORCID 0000-0002-9240-279X](https://orcid.org/0000-0002-9240-279X), okiki77777@gmail.com.

Kikinezhdі Oksana - Doctor of Psychology, Professor, Head of the Psychology Department in Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, leading research assistant, the director of the Scientific

Research Centre of the Problems of Gender Education and Upbringing Pupils and Students of NAPS of Ukraine.

Кім Вілена - аспірантка кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Kit Vilena - postgraduate student of the Department of Psychology of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

Костиук Дмитро - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Національного університету біоресурсів і природокористування України, kostiuk-d@ukr.net

Kostiuk Dmitry - Ph.D. in Pedagogy, Assistant Professor of Psychology at the National University of life and environmental sciences of Ukraine.

Молотокас Антоніна - аспірант кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, [ORCID 0000-0002-0061-1528](https://orcid.org/0000-0002-0061-1528), t.perkova@gmail.com.

Molotokas Antonina - Postgraduate student of the Department of Psychodiagnosics and Clinical Psychology Kyiv National Taras Shevchenko University.

Руденко Оксана - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», [ORCID 0000-0002-7717-1663](https://orcid.org/0000-0002-7717-1663), ivasikoks@ukr.net.

Rudenko Oksana - PhD in Psychology, Associate Professor of Psychology SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

Федоренко Олександра - аспірант кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ssoldatovaa@gmail.com.

Fedorenko Oleksandra - post-graduate student, Department of social rehabilitation and social pedagogy Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Чижма Діана - кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», [ORCID 0000-0001-9850-5143](https://orcid.org/0000-0001-9850-5143), dianachyzhma@ukr.net.

Chyzhma Diana - PhD in Psychology, Associate Professor of Psychology SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

Шатило Юлія - кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальних технологій Національного авіаційного університету, kpst800@gmail.com

Shatylo Yuliia - PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Social Technologies of the National Aviation University.

Psychology

Широкорадюк Лілія - кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, [ORCID 0000-0003-3256-0929](https://orcid.org/0000-0003-3256-0929).

Shyrokoradiuk Liliia - PhD in Psychology, Associate Professor of the Psychology Department in Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

Ясенчук Юліанна - помічник консультант народного депутата України.

Yasenchuk Yulianna - Assistant Consultant deputy of Parliament of Ukraine.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

HUMANITARIUM

Видавець:

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

Адреса редакції:

«Humanitarium»,
навчально-науковий відділ (каб. 203),
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська область, 08401,
тел.: (04567) 5-46-44
<http://humanitarium.online>
<https://www.facebook.com/humanitarium.online>

Технічний редактор:
Носаченко В. М.

Дизайн обкладинки:
Шокірова З. Р., Шпитальова О. В.

Підписано до друку 20.10.2018 р.
Формат 70x100/16 Папір офіс. № 1.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк арк. 12,8.
Наклад 300 примірників

Віддруковано з оригінал-макету замовника
ПП Лисенко М.М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20
тел. (04631) 9-09-95, (067) 441-21-24
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції, серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.